

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 24:1 (2019), SS. 29-60.

Makale Gönderim Tarihi: 03.02.2019 Makale Kabul Tarihi: 04.05.2019

Araştırma Makalesi

BAZI ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN KIRAAT VE HADİS İLMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mustafa TAŞ*

Öz

Kur'an ilimleri arasında kıraat ilminin müstesna bir yeri vardır. Başta tefsir, resmu'l-mushaf ve vakf-ibtida olmak üzere Kur'an belağatı, îcâzı vb. ilimlerle müşterekleri ve kuvvetli irtibatı vardır. Hadis ise Hz. Peygamber'in Kur'an gerçeklerini açıklamak, onları anlatmak veya te'kid etmek veya Kur'an'ın sadece işaretle yetindiği konuları iyice belirtmek (tafsil) veya Kur'an'ın belli bir hüküm koymadığı hususları dini bir hükme bağlamak için söylediği sözlere, fiillere ve takrirlere denir. Bu çalışmada kıraat ve hadis ilimlerini konu, yöntem, metot gibi bazı yönlerden karşılaştırılması yapılmış yine on kıraat imamı hakkında cerh-ta'dil imamlarının değerlendirmelerine ve bu imamların hadis rivayeti konusundaki görüşlerine yer verilmiştir. Böylece İslam ilim geleneğinde, İslam'ın temel referans metinlerini inceleyen iki önemli ilim dalı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temel İslam Bilimleri, Kıraat, Kıraat İmamları, Hadis, Cerh-Ta'dil, Değerlendirme.

Atıf: Taş, Mustafa. "Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24:1 (2019): 29-60.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi A.B.D., mustafa.tas@firat.edu.tr.

The Comparison Between The Sciences of Recitation and Hadith in Terms of Some Features

Abstract

The science of recitation has a distinct place in Koran Sciences. Firstly, It has got the common and strong contacts with the sciences such as Koran's rhetoric, laconical, especially gloss, resmu'l-mushaf and vakf-ibtida. Hadith is said to the statements that The Prophet said to explain the facts of Koran, to tell and to certify them, or to state properly the subjects that Koran did them with the indication (details) or to put the manners, that Koran did not put any certain provisions, into the religious provision. In this study, the comparison of Recitation and hadith sciences was made in some aspects such as the subject, method and technique, and the evaluations about jarh ta'dil imams related to ten recitation imams and the evaluations about their hadith rumors were included. Thus, it was aimed to reveal the relationship between two important sciences which reviews the main reference texts of Islam in Islamic science tradition.

Key Words: Main Islamic Sciences, Qıraah, Qıraah Imam, Hadith, al Jarh at Ta'dil, Evaluation.

Giriş

Kur'an'ı Kerim Yüce Yaratıcı tarafından insanlığa gönderilmiş hidayet rehberidir. O inzal olunmaya başlandığı ilk zamanlardan itibaren insanlığın özellikle de Müslümanların gündeminden hiç düşmemiştir. Kur'an'ı Kerim, insanları zulmetten nura, dalaletten hidayete ulaştırmak maksadı ile geldiğine göre O'nun bu gayeye ulaşabilmesi ve insanlığa her iki dünya mutluluğunu sağlayabilmesi için ayetlerinin ilahi iradeye uygun olarak açıklanması gerekir. Hz. Peygamber hayattayken yaşayışı ve yaptığı açıklamalarıyla Kur'an'ın anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca Kur'an'ın okunmasında ve tefsirinde uzman pek çok sahabi yetiştirmiştir. Kur'an'ın anlaşılması kıraat farklılıklarından bağımsız düşünülemez. Kur'an tilavetini ve lafzî ihtilaflarını konu edinmesi bakımından Kur'an ilimlerinin en önemlilerinden biri de Kıraat İlmî'dir.¹

Hadis-i şerifler ise kaideten Hz. Peygamber'e ait İslam yorumunun Arapça bilgi ve belgeleridir. Bu durum Allah elçisi olmaktan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple de ilahî denetim altında ortaya konulmuş açıklamalardan oluşmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber tüm peygamberler gibi ilahî iradenin temsilcisidir. Sünnet, bu elçiliğin dünya şartlarında uygulama

¹ Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hücetleriyle Asum Kıraati*, Üsküdar Yayınevi, İstanbul 2006, s. 11; Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşeri Örneği*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2015, s. 11.

bakımından temsilcisi ve örneği; hadisler de Resûl'e ait denetimli uygulamanın yazılı bilgi ve belgeleridir.²

İlahiyat fakültelerinde temel İslam bilimleri bölümü altında hadis ile Kur'an okuma ve kıraat anabilim dalı yer almaktadır. Kısa bir araştırma yapıldığında bu iki ilim dalı arasında pek çok açıdan benzerliklerin olduğu görülmüştür. Bunun yanında ayrıldıkları bazı hususlar da bulunmaktadır. İşte bu çalışmada bu benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespitlerimize göre iki ilim dalının bu şekilde bir mukayesesi yapılmadığı için böyle bir çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir.

Belli bir alanda derinleşme, uzmanlaşma manasına gelen branşlaşma yirmi birinci yüzyıl dünyasında ortaya çıkan bir olgudur. Hatta günümüzde anabilim dalları içerisinde çok özel alanlarda da branşlaşmalar görülmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının belli nedenleri vardır. Hatta bazı şartlar nedeniyle bu bir zorunluluk da olmuştur. Halbuki klasik döneme bakıldığında ulemanın pek çok alanda uzman olduğu müşahede edilmiştir. Örneğin konumuzla ilgili olarak Türkiye Diyanet Vakfı'nın İslam ansiklopedisinde İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) kıraat ve hadis âlimi olarak tanıtılmaktadır. Bu husus bahis konusu edilen iki ilim arasındaki irtibatı ortaya koymaktadır.

Herhangi bir ilim dalı öncelikle tanımı, amacı, gayesi, metodu gibi açılardan incelendiği için mezkûr iki alan da bu noktalardan karşılaştırılmıştır. Temel İslâmî ilimlerin büyük ölçüde nakle dayanması sebebiyle cerh ve ta'dîl ilmine ait kurallar kıraat, fıkıh, tarih, dil ve edebiyat gibi ilim dallarında da kullanılmıştır. Bu sebeple kıraat ilminde önemli bir yer edinen kıraat imamlarının, hadis râvilerinin güvenilirliğini inceleyen cerh ve ta'dîl açısından değerlendirilmesi de önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci kısmında münekkitlerin kıraat imamları hakkındaki değerlendirmelerine ve bu imamların hadis rivayetindeki konumuna yer verilmiştir.

1. Kıraat İlminin İlimler Arasındaki Yeri

Kur'an'ı Kerim'i dünya ve ahiret mutluluğunu kazanma yollarını gösteren hidayet rehberi olarak gönderen Allah, onu duyurma ve açıklama (tebliğ ve beyân) görev ve yetkisini de elçisi Hz. Muhammed'e vermiştir. Tebliğ görevinin sonucu Kitap (Kur'an), beyân yetkisinin neticesi de Sünnettir.³ Kur'an'ın lafzı, anlamı ve içerdiği tarih itibarıyla anlaşılmasına yardımcı olan Kur'an ilimleri vardır. Kur'an ilimleri inişi, tertibi, toplanması,

² İsmail Lütfi Çakan, *Hadis-Sünnet Üzerine Tartışmalar ve Değerlendirmeler*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2015, s. 11.

³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2009, s. 16.

yazılması, okunması, tefsiri, icâzı, nâsihi, mensûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi açısından Kur'an'la ilgili olan ilimlerdir.⁴ Kur'an İlimleri arasında Kıraat İlminin müstesna bir yeri vardır. Başta Tefsir, Resmu'l-mushaf ve Vakf-İbtida olmak üzere Kur'an belağatı, icâzı vb. ilimlerle müşterekleri ve kuvvetli irtibatı vardır. Kıraat İlmi eğitim-öğretiminin ihmal edilmesi ve inkıtaya uğraması, kıraatlara bağlı bütün ilim dalları ve konularında bir zafiyet meydana getirecek, çıkarılan dinî hükümlerle birtakım fikhî konuların dayanaklarının yitirilmesine, bunlardan istifade hususunda ciddi sıkıntılara sebebiyet verecektir.⁵

Kıraat ve hadis ilimlerini konu, yöntem, metot gibi bazı yönlerden karşılaştıracığımız bu çalışmada öncelikle bazı âlimlerin yapmış olduğu ilimler tasnifiyle başlamanın faydalı olacağı muhakkaktır. İlimler tasnifi hakkında ilk dönemlerden itibaren âlimlerin değerlendirmeleri vardır. Zerkeşî (ö. 794/1392) İbn Mes'ud'un (ö. 32/652) şu sözünü nakletmiştir: "Kim ilim murad ederse Kur'an'ın manalarını, tefsir ve kıraatlarını düşünsün. Zira Kur'an'da onun nüzulünden önce yaşayıp ölenlerin muhtaç olduğu ilimlerin yanında; onun nüzulünden sonra yaşayacak olanların da ihtiyaçlarına cevap verecek ilimler vardır. Beyhakî (ö. 458/1066) diyor ki: İbn Mes'ud bu sözleriyle ilimlerin kaynağının Kur'an'ı Kerim olduğunu ifade etmiştir."⁶ Taşköprüzâde'nin (ö. 968/1561) ilimler tasnifinde ilimleri on gruba ayırdığını ve ilk sırayı İlahî ilimlere ikinci sırayı da onun kollarına tahsis etmiş olduğu görülmektedir. İlahî ilimleri şerî ilimler olarak da vasıflandıran Taşköprüzâde bunları şöyle sıralar:

1. Kıraat İlmi
2. Rivâyetu'l-Hadis İlmi
3. Kur'an'ı Tefsir Etme İlmi
4. Dirâyetu'l-Hadis İlmi
5. Kelâm (Usûlu'd-dîn) İlmi
6. Fıkıh Usûlü İlmi
7. Fıkıh İlmi

⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2012, s. 129.

⁵ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2015, s. 53.

⁶ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Misrî el-Minhâcî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1376/1957, c. I, s. 7-8.

8. Şerî ilimlerin kolları.⁷ Her iki müellif de ilimlere derece verirken Kıraat ilmine ilk sırayı tahsis etmişlerdir. Ondan sonra da hadis ilmine yer vermişlerdir.⁸

Erken dönemde İslami ilimler henüz birbirinden ayrılmamış farklı disiplinler halini almamıştı. Hz. Peygamber ve dört halifeden sonraki süreçte İslam toplumunda meydana gelen gelişmeler; İslami ilimlerin birbirinden ayrılmasını sağlamıştır. Süreç içinde her ilmin usûl ve kaideleri belirlemeye başlamıştır. Bu bağlamda ayet ve sûrelerin nüzul sebepleriyle ilgili rivayetler ilk olarak hadis mecmualarının tefsir bölümlerinde yer almış, müstakil olarak tedvini daha sonra gerçekleştirmiştir.⁹

1.1. Tanım ve Önem Açısından Mukayese: Kıraat İlmî, Kur'an metninin okunma keyfiyetini temel inceleme konusu edinen bir ilimdir. Kıraat, "أقرأ" (karee) fiilinden semâî bir mastar olup sözlükte okumak, tilavet etmek anlamını ifade etmektedir.¹⁰ Ragıb el-İsfahânî'ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk yarısı) göre kıraat, tertîl ile harfleri veya kelimeleri birbirine bitiştırmektir.¹¹ Terim olarak manası ise, "herhangi bir kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükun, nokta ve irâb bakımından meydana gelen değişiklik demektir.¹² İbnü'l-Cezerî kıraat ilmini şöyle tarif etmiştir: "Kıraat ilmi, Kur'an'ı Kerim'e ait kelimelerin eda (okunuş ve söyleniş) tarzlarıyla bunların çeşitlerini, râvilerine isnad ve atfederek bildiren bir ilimdir."¹³

Kıraat İlmî, doğrudan Kur'an'la ilgili bir ilim olması hasebiyle İslamî ilimler içerisinde ortaya çıkışı ve önemi bakımından önceliğe sahiptir.¹⁴ Kıraat

⁷ Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevdu'ti'l-ulûm*, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985/1405, c. II, s. 5.

⁸ Bu konuda bkz. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, İFAV. Yayınları, İstanbul 1996, s. 29-33.

⁹ Abdulhamit Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2014, s. 20; Hacı Önen, *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017, s. 66.

¹⁰ İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru-sadr, Beyrut ts., I, 128; Ragıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, tah: Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., s. 402.

¹¹ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 402.

¹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yayınları, Ankara 2011, s. 102; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, s. 115; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 117.

¹³ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, s. 115. Ayrıca bkz. Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhim, *İbrâzu'l-me'anî min hürzi'l-emânî fi'l-kıraati's-seb'*, thk: İbrahim Atve İvaz, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Kahire 1402/1981, s. 12.

¹⁴ Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 29. Ayrıca bkz. Mehmet Dağ, "Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantiği ve Biçimi Üzerine-", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 56 (Yaz 2013), s. 313 vd.

ilmi, şerî ilimlerin en şerefli sayılmış ve talim-taallümü (öğretim-öğrenim) Müslümanlar için farzî kifâye kabul edilmiştir. Kur'an'ın Hz. Peygamber'e okutulması ile birlikte Kıraat ilmi ortaya çıkmış, Kur'an'ın nüzulü tamamlandıktan sonra zaman içerisinde yaygınlaşıp kavramlaşarak bir disiplin halini almıştır.¹⁵

Söz ve haber anlamlarına gelen hadîs ise Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri, takrirleri ile ahlâkî ve beşerî vasıflarından oluşan sünnetinin söz veya yazı ile ifade edilmiş şeklidir. Bu mânâda hadîs, sünnet ile eş anlamlıdır. Hadîs kelimesinden türeyen bazı fiiller ise haber vermek, nakletmek gibi anlamlar ifade eder.¹⁶ Hadîs kelimesi zamanla, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen haberlerin genel adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kelime, bizzat Rasûlullah tarafından da bu anlamda kullanılmıştır.¹⁷ Sünnet Allah'ın kitabının Hz. Peygamber tarafından yapılmış evrensel yorumudur. Hadisler de bu yorumun yazılı belgeleridir.¹⁸ Görüldüğü gibi İslam ilim geleneğinde, İslam'ın temel referans metinlerini inceleyen iki önemli ilim dalı Kıraat ve Hadis ilimleridir.

1.2. Konu Açısından Mukayese: Kıraat ilmi, Kur'an'ın okunuşu ile ilgili hususları, Kur'an lafızlarında meydana gelen ihtilafli okumaları ve söz konusu ihtilafın senedlerini inceleme konusu yapmaktadır. Bütün Kur'an ilimlerinde her bir ilim, Kur'an'ın bir yönünü ele aldığı gibi kıraat ilmi de "telaffuzlarındaki değişim ve edalarındaki keyfiyet bakımından Kur'an kelimelerini" kendisine konu olarak almıştır.¹⁹ Kıraat ilmi sayesinde kıraat vecihlerinin kimlerden nakledildiğini bilmek mümkün olabilmektedir. Sahih,

¹⁵ Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Budûru'z-zâhire fi'l-kıraati'l-aşri'l-mütevâtire*, Dâru'l-kütübî'l-Arabî, Beyrut ts., s. 7; Önen, *Kıraat Tarihi*, s. 31.

¹⁶ Hadis kelimesi, Kur'an'da bu anlamları ifade edecek biçimde kullanılmıştır: "Demek onlar bu söze (hadis) inanmazlarsa, onların peşinde kendini üzüntüyle helâk edeceksin" (Kehf, 18/6) âyetinde "söz (Kur'an)"; "Musa'nın haberi (hadîsu Mûsa) sana gelmedi mi?" (Tâhâ, 20/9) âyetinde "haber"; "Ve Rabbinin nimetini anlat (fehaddîs)" (Duhâ, 93/11) âyetinde "anlat, haber ver, tebliğ et" anlamında kullanılmıştır.

¹⁷ Buhârî'de yer alan bir hadîse göre Ebû Hüreyre, "Yâ Rasûlallah, kıyâmet günü şefâatime nâil olacak en mutlu insan kimdir?" diye sorar. Hz. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle cevap verir: "Senin 'hadîse' karşı olan iştihakını bildiğim için, bu hadis hakkında herkesten önce senin soru soracağını tahmin etmiştim. Kıyâmet günü şefâatime nâil olacak en mutlu insan, "Lâ ilâhe illâllah" diyen kimsedir." Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi sallallahu 'aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmih*, thk. Şu'ayb Arnaût vd., Beyrut: er-Risâletu'l-âlemiyye, 1432/2011, ilim, 33)

¹⁸ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 40.

¹⁹ Karaçam, *Kur'an Tilavatinin Esasları*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2018, s. 41.

şaz, meşhur vb. kıraat çeşitlerini inceleyerek sahih kıraatları sahih olmayanlardan ayırma imkânı sunmaktadır.²⁰

Hadis Usûlü ise râvilerinin adâlet ve zabt yönlerinden durumları, isnadlarının muttasıl veya munkatı olması bakımından hadislerin Hz. Peygamber'e nasıl nispet edildiklerinden bahseden bir ilim olması hasebiyle konu olarak râvilerin hadis rivayetlerine ehliyetleri ve râvilerden oluşan isnadın kopuk olup olmadığı ortaya konulmaktadır. Diğer bir görüşe göre hem hadislerin nakli hem de Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için gerekli kuralları belirlemektir.²¹ Bazı âlimlere göre ise Hadis ilminin konusu, peygamber olması yönünden Hz. Muhammed'in bizzat kendisidir. Bazılarına göre de sened ve metindir.²² Her iki ilimde de temel inceleme alanı olarak sened kısmı yer almaktadır. Bu bakımdan her iki ilimde incelenen ortak bir alan olduğu söylenebilir.

1.3. Gaye ve Fayda Açısından Mukayese: Kur'an'ın doğru okunması ve anlaşılmasının önemi büyüktür. Kur'an'ın anlaşılması konusunda Kıraat İlmî'nin önemli katkıları olduğu muhakkaktır. Kıraat ilminin temel amacı, sahih kıraatları sahih olmayanlarından ayırmak, kıraatların nesilden nesile doğru bir şekilde aktarılmasını gerçekleştirmek ve Kur'an'ın doğru bir şekilde okunmasını sağlamaktır.²³ Kıraat farklılıkları sayesinde ayetlerin farklı anlamlar kazanması, ayetlerin tefsiri hususunda geniş bir alan sağlar. Kıraat ilminin temel gayesi, kurrâ²⁴ imamların okuma şekillerini ele almak, sahih kıraatları, zayıf ve mevzu kıraatlardan ayırarak mütevatir kıraatların öğrenilmesini sağlamaktır.²⁵ Pek çok fayda içermekle birlikte Kıraatlar, Kur'an'ı

²⁰ Önen, *Kıraat Tarihi*, s. 26.

²¹ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2013, s. 47.

²² Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 42.

²³ Önen, *Kıraat Tarihi*, s. 15.

²⁴ Kurrâ, sözlükte okuyucu ve okuyan anlamını ifade eden "kârî" kelimesinin çoğuludur. İstilahta ise "yedi ya da on kıraatın kendilerine nispet edildiği imamlara denir. Ayrıca kur'an'ın tamamını ezberleyen ve ondaki kıraatlara hakkıyla vakıf olan kimselere kurrâ ismi verilmektedir. Bkz. Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 117.

²⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 115; Önen, *Kıraat Tarihi*, s. 26. Sahih kıraatlerin tevatürüne yapılan itirazların menşeiini, bu kıraatlerin Resul-i Ekrem'e yalnız kıraat imamları tarihiyle ve ahâd rivayetle ulaşması, dolayısıyla da kemmiyet itibariyle tevatür derecesine bâliğ olmayışı oluşturmaktadır. Zahirde doğru gibi görünüp yanıltıcı bir durum arzeden bir gerçek yatmaktadır. Zira her ne kadar bu isnadlar bir grup insana inhisar ediyormuş görüntüsü veriyorsa da bu isnadı teşkil eden bu kimselerin arkasında en azından bir belde halkı bulunmaktadır. Bu konu da bkz. Karaçam, *Kur'an Tilâvetinin Esasları*, s. 45. İbnü'l-Cezerî sahih olan kıraatlerin mütevatirlik şartını taşıyor diye inkâr edilmesini doğru bulmamıştır.

tahrif ve değiştirmekten korur. Hükümler onların üzerine bina edilir. Âlimler her harften o harf ile okuyucunun okuyacağı ve başka kıraatta bulunmayan bir manayı çıkarmışlardır.²⁶ Bu konuyla ilgili olarak Ebu'd-Derdâ, "Sen Kur'an'ın vecihlerini tam öğrenmeyince fıkıhın tamamını anlayamazsın." diyerek şerî sorunlar için kıraat vecihlerinin önemini de belirtmiştir.²⁷ Yine Kıraat İlmî, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Arapça gibi İslam ilimlerine kaynaklık yapar ve yardımcı olur.²⁸

Hadis İlmî ise zihinleri hurafelerden arındırmakta büyük faydalar sağlamıştır. Bu ilmin tespit ettiği kaideler, âlimleri hadis rivayetinde gerekli titizliği göstermeyenlere yönelik Peygamberin dilinden dökülen büyük tehde muhatap olmaktan kurtarmıştır.²⁹ Bu ilim sayesinde İslam dininin tahrif ve tebdilden korunması tam olarak sağlanmıştır.³⁰ Hadisin Kur'an'ı Kerim'le ilişkisine bakıldığında ise hadisin müekkid (tekid edici), müfessir (açıklayıcı), muhassis (tahsis edici), mukayyid (takyid edici), mudîf (yeni bir hüküm getirici) olduğu tespit edilmiştir.³¹ Hadis Usûlü makbul (sağlam olan) hadisi merdûd (sağlam olmayan) hadisten ayırt edilmesini sağlayan kurallar bütünüdür. Peygamber'in hadislerini karıştırmaktan, tedlisten ve iftiraya uğramaktan korumaktır.³² Bu bilgiler ışığında her iki ilmin de İslam dininin temel kaynaklarını muhafaza etme bakımından önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Bunun yanında Kıraat ve Hadis ilminin Kur'an'ı tefsir etmede önemli olduğu zikredilebilir.

Çünkü tüm kıraatler Hz. Peygamber'e kadar mütevatiren ulaşmıyor diye reddedilecek olsa kıraate ilişkin eserlerde sahih oldukları ispatlanmış on ya da daha fazla sayıdaki rivayetin kıraat sayılması mümkün olmayacaktır. Bkz. Ömer Özbek, "İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatlerin Mütevatirliği Meselesine Bakışı", *Bilimnâme*, XXXVI, 2018, 2, s. 580.

²⁶ Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'anî*, s. 12.

²⁷ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtu'l-kübra*, Dâru Sadr, Beyrut 1968, c. II, s. 357; Karaçam, *Kur'an Tilâvetinin Esasları*, s. 42.

²⁸ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 51.

²⁹ Bu tehdid, "Yalan olduğunu bile bile kim benim ağızımdan bir hadis rivayet ederse, o kişi iki yalancıdan biridir." "Bile bile her kim bana isnad ederek yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın." Bkz. Buhârî, İlim 38; Tirmizî, İlim 9; Müslim, Zühd 82.

³⁰ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 40-41.

³¹ Şeref el-Kudât, *Yeni Bir Yöntemle Hadis İlimleri ve Usûlü*, çev: Halil İbrahim Doğan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, s. 26.

³² Şeref el-Kudât, *Hadis İlimleri ve Usûlü*, s. 36; İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 40.

1.4. Teknik Açından Mukayese: Kur'an'ın okunma keyfiyeti mütevatir olarak rivayet edilmiştir. Bu yönüyle kıraat ilmi nakil esaslı bir ilimdir. Kıraatler işitme yoluyla, sözlü bir şekilde nakledilmekte olup, imamların kendilerinden önceki kurralardan rivayet etmeleri şeklinde teşekkül etmiştir.³³ Herhangi bir rivayetin sahih olabilmesi için sahih bir sened ile nakledilmiş olması gerekir. İbnü'l-Cezerî bu durumu şöyle ifade etmiştir: "İster esah "muttefekûn aleyh) ister fasih (muhtelefun fih) olsun; Nahvin kaidelerinden birine uyan, resm (yazı tarzı) itibarıyla Hz. Osman Mushaflarından birisinin yazı şekline mutâbık düşen ve isnad yani rivayet açısından ise adâlet ve zabt sahibi (güvenilir râvilerden) meydana gelen sahih ve muttasıl senedle Hz. Peygamber'e kadar varan kıraat vecihlerinin tümüne Kur'an denir."³⁴ Kıraatlar, kıraat imamlarından kendilerinden önceki imamlar kanalı ile Hz. Peygamber'e kadar ulaşmaktadır. Böylece kıraatlar sahih bir senedle bize ulaştırılmıştır.³⁵ Kıraatte nakil temel bir ilkedir. Tilavette mümkün olan yanlış ve hatalı okumaları sahihlerinden ayırt edecek tek kriter olarak nakil vardır.³⁶

Hadîsler ise birbirinden farklı iki ana kısımdan oluşur: Sened ve metin. Güvenmek, dayanmak anlamına gelen "sened" kelimesi, bir hadîs terimi olarak, metnin başında yer alan ve biri diğerinden almak ve nakletmek suretiyle hadîsi rivâyet eden kişilerin, Rasûlüllah'a varıncaya kadar sayıldığı kısımdır. Başka bir deyişle, râviler zincirinin adı olup bu zincir, hadîsin Hz. Peygamber'den kimler aracılığıyla ve hangi yollarla bize ulaştığını gösterir. Sened daha çok hadîs uzmanları için, hadîsin sıhhatini, yani hadîsin Hz. Peygamber'e âit olup olmadığını kontrol edebilmek açısından önem taşımaktadır.³⁷ Bu bilgiler ışığında her iki ilmin de teknik olarak isnad zinciriyle nakledildiği ve nakil esaslı bir ilim olduğu görülmektedir.

1.5. Öğretim Metodu Açısından Mukayese: Hz. Peygamber'in Kur'an talimi sema ve arz usulü ile olmuştur. O, sema yoluyla Kur'an'ı Cebrail'den (as) almış, öğrendiklerini tekrar ona arz yoluyla sunmuştur. Resûlüllah, Cebrail'in uyguladığı öğretim usulünü aynen ashabına uygulamış, ayetleri kendine has tilavet üslubu ile kadın ve erkeklere ayrı ayrı okuyarak

³³ Önen, *Kıraat Tarihi*, s. 26.

³⁴ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 256.

³⁵ Önen, *Kıraat Tarihi*, s. 25.

³⁶ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İSAM. Yayınları, İstanbul 2011, s. 164.

³⁷ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 29-30; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 34-36.

sema usulünü uygulamıştır. Hz. Peygamber'in ashabından Kur'an'ı dinlemesi arz usulünün tatbikidir.³⁸

Hadisi öğrenmek ve tahammül etmenin ise sekiz yolu vardır. Bunların ilk ikisi semâ ve arzdır. Semâ hocanın hadisi rivayet etmesi ve talebenin de hocasını dinlemesidir. Talebenin dinlediği hadisi yazması veya ezberlemesinde olduğu gibi semâda hocanın ezberinden veya kitabından nakletmesi eş değerdir. Bu, hadis rivayetinin temel yöntemidir. Sahâbe, hadislerin çoğunu bu şekilde rivayet etmiştir. Arz ise talebenin hadisi okuması ve hocanın da talebeyi dinlemesidir. Bu yöntemde talebenin hadisi ezberinden veya kitabından okuması aynı şeydir. Tercihe şayan olan görüş, kuvvet açısından semâ ve arzın aynı mertebede olmasıdır.³⁹

Hadis ilminde olduğu gibi kıraat ilmine merak salanlar ve farklı okuyuşları almak isteyenler de hem âli isnadlı⁴⁰ rivayetleri hem de edâ ve ifade keyfiyeti bakımından üst derecede bulunan okuyucuları aramışlardır.⁴¹ Her iki ilmin de öğretim metodu açısından semâ ve arz usulünü kullandığı görülmektedir.⁴² Bunun yanında hadiste münavele, mükâtebe ve vicâde gibi farklı öğrenim ve öğretim yolları da bulunmaktadır. Ancak mezkûr metodlar Kıraat İlminde kullanılmamaktadır. Bu durum ilimlerin kendi tabii durumlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü hadiste kullanılan mezkûr tahammül ve eda yolları kıraatin sahih olması önünde bir engel teşkil etmektedir. Çünkü sahih kıraatin kendisine mahsus bazı şartları vardır. Bunlardan biri de kıraatin sahih bir senedle Allah Resulüne ulaşmasıdır.

1.6. Çeşitleri Açısından Mukayese: Kıraatlar sıhhat bakımından sahih ve gayri sahih diye iki kısma ayrılmaktadır. Sahih kıraatlar, mütevatir ve meşhûr, gayri sahihler ise ahâd, şaz, müdrec ve mevzu olarak taksim edilmektedir.

a. Sahîh Kıraatlar: Sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşan bir yönüyle de olsa Arap dilinin gramerine uygun olan kitabet

³⁸ Birşık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 34.

³⁹ Şeref el-Kudât, *Hadis İlimleri ve Usûlü*, s. 51-52.

⁴⁰ Âli isnad, herhangi bir hadisin râvisi ile kaynağı olan Hz. Peygamber veya o hadisi rivayet etmiş bulunan meşhur hadis imamlarından birisi arasında en az sayıda râvinin bulunduğu, veyahut da tanınmış hadis kitaplarından birinin musannifine arada en az râvi ile ulaşabilen isnaddir. Bkz. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV. Yayınları, Ankara 2018, s. 8.

⁴¹ Birşık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 75.

⁴² Bu konuda bkz. Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde İsnad Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 40-52.

bakımından Hz. Osman'a nispet edilen Mushafların resmi hattına aykırı olmayan kıraatlerdir. Bu şartları taşıyan kıraatları inkâr caiz olmadığı gibi bütün Müslümanların bu kıraatlara inanma ve onları kabul etme yükümlülüğü vardır.⁴³

1. Mütevatir kıraat: Mütevatir kavramı hem hadis ilminde hem de kıraat ilminde kullanılmaktadır.⁴⁴ Hadis ilminde şöyle tanımlanmaktadır: "Mütevatir haber, yalan üzere birleşmeleri aklen ve adeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin, senedin her tabakasında aynı veya daha fazla sayıdaki topluluktan naklettikleri, görme veya işitmeye dayalı haberdir."⁴⁵ Kıraat ilminde ise, "Yalan üzerine ittifak etmeleri mümkün olmayan bir topluluğun aynı vasfı taşıyan başka bir topluluktan muttasıl bir senedle naklettikleri ve sahih kıraatin diğer iki şartını da bünyesinde taşıyan kıraat demektir." şeklinde tanımlanmıştır. Bu tür kıraata, kıraat imamlarının okuyuşunda birleştikleri veya çoğunluğun okuduğu kıraatlar girer. Sahih ve makbul kıraatların en üst seviyesinde yer alan mütevatir kıraatlar, sahih kıraatların ilk kısmını oluşturur. Kıraatlarla ilgili kullanılan mütevatir kavramı, hadis ilminde kullanılan mütevatir kavramıyla aynı mıdır? Bazı âlimler kıraatlerin mütevatir olamayacağı⁴⁶ yönündeki iddialara farklı şekilde cevaplar vermiştir. "Kıraatlar nakle dayanır. Sahâbe kanalıyla Hz. Peygamberden nasıl nakledilmişse nesilden nesile bu şekilde aktarılmıştır. Sözelimi Asım kıraatını İmam Asım icat etmiş değildir. Bu, onun hocalarından öğrendiği kıraattır. Asım kıraatını Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 74/693), Zir b. Hubeyş (ö. 82/701) ve Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 96/714) gibi zatlardan almıştır. Şeybânî, Abdullah b. Mes'ud'dan; Sülemî ve Zir ise Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud'dan kıraat almıştır. Es-Sülemî ayrıca Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit'ten de okumuştur. Bunlar da Allah Resulünden öğrenmişlerdir."⁴⁷ İslam uleması

⁴³ Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 163.

⁴⁴ Bkz. Osman Bayraktutan, "Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, Haziran 2019, ss. 91-135.

⁴⁵ İbn Hacer, *Nüzhëtü'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker*, tah. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, Riyad 2001/1422, s. 39.

⁴⁶ Tenkid meselesinin bulunmasından dolayı tevatür iddiasının nefyedileceği belirtilmiştir. Tevatürde bulunması gereken yeter sayı, mütevatirin zorunlu olarak bulunması ve mütevatirin zorunlu bilgi doğurması tevatürün üç şartı kabul edilmiştir. Bu üç şart bağlamında kıraatlerdeki mütevatir haberin zorunlu olarak bilinmediğini ve zarûrî ilim ifade etmediği söylenebilir. Yeter sayının da oluşmadığı görülmektedir. Bir istidlal eylemi söz konusudur. İstidlal sonucu doğruluğuna karar verilen bilgiler ise mütevatir kapsamında değil nazarî bilgi kapsamındadır. Bkz. Osman Bayraktutan, "Kıraatlerin Tevatürü Bağlamında Tenkid Meselesi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Aralık 2014, s. 63-64.

⁴⁷ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2013, s.111.

tarafından sonraki süreçte kıraatlerin makbûliyeti için senedin sıhhati yeterli görülmemiş, kıraatin mütevatir bir senede sahip olma zorunluluğu getirilmiştir. Zerkeşî (ö. 794/1392), Ebû Şâme (ö. 665/1267) ve İbnü'l-Cezerî gibi bazı âlimler kıraatler için tevatürlüğü şart koşmamışlardır. Çünkü tevatürlüğün şart koşulması halinde bazı sahih kıraatlerin bu ölçüye uymaması nedeniyle düşeceği malumdur.⁴⁸ İbnü'l-Cezerî önceleri kıraatlerin tümüyle mütevatir olduğuna meyletmış sonra ise bu fikrinden dönmüş ve kendi ifadesiyle cumhurun görüşünü benimsemiştir. Bu görüş ise kıraatlerin Hz. Peygamber döneminden itibaren değil kıraat imamlarından itibaren mütevatir olduğudur. Onun anlayışında mütevatirlik rivayetin her tabakadaki sened zincirinde yeter sayıya ulaştığı türü için söz konusudur.⁴⁹

Kıraatlar, Hz. Peygamber ve sahabe döneminden itibaren, kıraat farklılıkları, kalabalık gruplar tarafından rivayet edildiği için söz konusu rivayetler mütevatirdir.⁵⁰ Bazı düşünürlere göre kıraata özgü tevatür vardır. Bu tevatür de imamların kendi bölgelerindeki resmi hattı Osmanî çerçevesinde ittifakla aktardıkları, okumaları arasında fark olmayan kelime ve pasajlar üzerindeki seslendirmeye ilgilidir. Bir başka anlatımla kıraat kitaplarında bahsedilen mütevatirlik kavramı Hz. Peygamber'e nisbetle değil, kıraat imamları ve râvilerine isnadı noktasındadır.⁵¹ Sonuç olarak kıraat ilmindeki mütevatir kavramı, hadis ilmindeki mütevatir kavramı ile aynı anlamı ifade etmemektedir. Kıraatlardaki tevatür, kıraatı sahih kabul edilen imamın kıraatının, kalabalık gruplar tarafından öğrenilmesi ve aktarılması şeklinde anlaşılabilir.⁵²

2. Meşhûr kıraat: Adâlet ve zabt sahibi kimselerin rivayet etmesiyle senedi sahih olup, Arap dili gramerine ve yazı itibarıyla Hz. Osman'ın istinsah ettirmiş olduğu Mushaflara uygun düşmekle birlikte mütevatir derecesine

⁴⁸ Mehmet Ünal, "Kıraat Kriterleri Bağlamında Kıraatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", *Milel ve Nihal, İnanç-Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 8, Sayı 3, Aralık 2011, s. 111. Tenkid meselesinin bulunmasından dolayı tevatür iddiasının nefyedileceği belirtilmiştir. Tevatürde bulunması gereken yeter sayı, mütevatirin zorunlu olarak bulunması ve mütevatirin zorunlu bilgi doğurması tevatürün üç şartı kabul edilmiştir. Bu üç şart bağlamında kıraatlerdeki mütevatir haberin zorunlu olarak bilinmediğini ve zarûrî ilim ifade etmediği söylenebilir. Yeter sayının da oluşmadığı görülmektedir. Bir istidlal eylemi söz konusudur. İstidlal sonucu doğruluğuna karar verilen bilgiler ise mütevatir kapsamında değil nazarî bilgi kapsamındadır.

⁴⁹ Özbek, "İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatlerin Mütevatirliği Meselesine Bakışı", s. 579.

⁵⁰ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 230.

⁵¹ Sıtkı Güllü, "Kıraatlerde Tevatür Olgusu", *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi, Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, DİB. Yayınları, Ankara 2015, s. 74.

⁵² Önen, *Kıraat Tarihi*, s. 75.

ulaşamayan ancak gördüğü kabul ile kıraat âlimleri arasında şöhret bulmuş kıraatlara da meşhur kıraat denilmektedir.

b. Sahih olmayan (zayıf) kıraatlar: Mütevatir kıraatin üç şartını veya bu şartlardan herhangi birini taşımayan kıraatlardır. Bu kıraatlar da âhâd, şâz, müdrec ve mevzu gibi kısımlara ayrılmaktadır.

1. Âhâd kıraat: Senedi sahih olmakla birlikte yazım bakımından Hz. Osman'ın mushafına veya Arap dili gramerine uygunluk arz etmeyen kıraatlara âhâd kıraat denilmektedir. Söz konusu kıraatları okumak caiz olmadığı gibi onlara inanmak da vacip değildir.

2. Şâz kıraat: Şâz kavramı rivayet merkezli disiplinlerin (Arap dili, Hadis ve Kıraat) kullandığı ve her disiplinin kendine göre şekillendirdiği ortak bir kavramdır. Aslında Arap dili ve Hadis ilmi terminolojisine ait olan bu kavram daha sonra kıraat alanında kullanılmış ve süreç içerisinde bir takım anlamsal kaymalara ve sapmalara uğramıştır.⁵³ Senedi sahih olmamakla birlikte mütevatir kıraatların diğer iki şartından birisini yahut her ikisini taşımayan kıraat demektir. Bu tür kıraatları namazda ya da namaz dışında okumak caiz olmadığı gibi Kur'an diye nitelendirmek de doğru değildir.⁵⁴ Taberî (ö. 310/923) ile kıraat ilmine giren şâz kavramı hadis ilmindeki kullanımlarından faydalanılarak rivayet merkezli bir anlama kavuşmuştur. Bu anlam alanı ile kavram Taberî'de çoğunluğun mukabili olan marjinal kalmış okumaları karşılamaktadır.⁵⁵ Ebû Şâme'nin şâz kavramına yönelik iki ayrı yaklaşımı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, "Yedi imamdan herbirine nispet edilen okumalar ile onun dışındaki okumalar, üzerinde icma edilenler ve şâz diye taksim edilirler." İkincisi ise "Hatt-ı mushafa uygun, nakli sahih ve Arap lehçelerinden fasih olarak gelmiş her okuma sahih okumadır. Bu üç unsur bir arada bulunmadığında o kıraata şâz denilir."⁵⁶ İbnü'l-Cezerî ise şöyle tanımlamıştır: "Arapçaya uygun, senedi sahih, fakat mushafa uygun olmayan okumalardır. Bunlar da İbn Mes'ud (ö. 32/652), Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652) ve diğerlerinin ziyade, noksanlık ve bir kelimenin diğeri ile değişimi şeklindeki okumalarıdır. Bu kıraatlara günümüzde şâz denmektedir. Çünkü bunların senedi sahih olsa da üzerinde anlaşılan Mushaflardan şâz kalmışlardır."⁵⁷ Şâz

⁵³ Mehmet Dağ, "Kıraat İlminde Şaz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-", Marife Dinî Araştırmalar Dergisi, Yıl. 7, Sayı. 2, Güz 2007, s. 57.

⁵⁴ Bkz. Ebû Şâme, *el-Mürşidu'l-vecîz*, s. 181.

⁵⁵ Dağ, "Kıraat İlminde Şaz Kavramı", s. 73.

⁵⁶ Ebû Şâme, *el-Mürşidu'l-vecîz*, s. 171-174.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidu'l-mukriîn ve mürşidu't-tâlibîn*, Beyrut 1420/1999, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, s. 19.

kavramı ile ilgili detaylı bir çalışma yapan Dağ, kıraat ilminin en karmaşık ve en sorunlu kavramlarından birinin şâz olduğunu ifade etmiştir. Mushafa muhalif okumalar ile senedi sahih olmayan okumaları şâz ile tanımlamanın olanaksız olduğunu belirtmiştir. Asıl tanımın şöyle olabileceğini zikretmiştir: "Şâz ancak sahihin içinde, değişik gerekçelerle tercih edilmeyen okumaları içermektedir ve buna uygun olarak da ilk olarak yaygın olmayan/nadir şeklinde tanımlanmaktadır."⁵⁸

3. Müdrec kıraat: Kur'an'ın bazı ayetlerine tefsir maksadıyla yapılan ziyadelere müdrec kıraat adı verilmektedir. İbnü'l-Cezerî, "Ashab-ı kirâm ayetlere bu ziyadeleri tefsir, izâh ve beyân için koymuşlardır. Çünkü onlar, Nebi'den Kur'an olarak aldıklarını, şeksiz şüphesiz bir şekilde biliyorlar ve Kur'an ile Kur'an'dan olmayana karıştırmaktan emin idiler. Bundan dolayı Kur'an ile tefsirini beraber yazmakta bir sakınca görmediler." diyerek konuyu açıklığa kavuşturmuştur.⁵⁹ Bu kıraat hadis ilminde metindeki müdrece benzemektedir. Hadis ilminde hadis metninden olmayan bir ilave varsa buna metin açısından müdrec hadis denir.⁶⁰

4. Mevzu kıraat: Tamamen asılsız olup hiçbir esasa dayanmayan uydurma kıraatlardır.⁶¹ İlk dönemde mushafın noktasız ve harekesiz olarak bilinçli bir şekilde bırakılmasının temel hedefi sahih kıraatların okunmasına imkan vermek olmakla birlikte bu dönemde mushafın harekesiz ve noktasız olması, bilgisiz kimselerin hata yaparak; kasıtlı kimselerin ise uydurarak kıraat icat etmelerine imkân tanımıştır.⁶² Mevzu hadis ise terim olarak, Hz. Peygamber'e ait olmayan söz ve fiillerin O'na nispet edilerek nakledildiği haberlerdir.⁶³

Hadis Usûlünde ise sıhhat durumuna göre veya hüküm açısından hadîsler üç kısma ayrılır: Sahih, hasen, zayıf. Hadislerin çeşitli yönlerden değerlendirilmesi yapılmıştır. Sahih ve hasen hadisler Makbul; Zayıf hadisler Merdud'dur. Mütekaddimîn, hadîsleri sahîh ve zayıf diye ikiye ayırmıştır. Müteahhir ulema ise sahîhle zayıf arasına üçüncü bir mertebe ilâve etmiştir: Hasen. Mütekaddimîn'in taksiminde hasen hadis, umumiyetle zayıflar kısmına

⁵⁸ Dağ, "Kıraat İlmünde Şâz Kavramı", s. 105.

⁵⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 79; Karaçam, *Kur'an Tîlâvetinin Esasları*, s. 48.

⁶⁰ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 115.

⁶¹ Kıraat çeşitleri hakkında bkz. Zerkânî, *Menâhîlu'l-irfân fî ulûmi'l-kur'an*, Mısır ts., c. I, s. 418; Karaçam, *Kur'an Tîlâvetinin Esasları*, s. 43-48; Demirci, *Tefsîr Usulü*, s. 119-122; a.mlf., *Kur'an Tarihi*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2016, s. 221-224.

⁶² Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 164.

⁶³ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 195-196.

dâhil edilir ve zayıflar ikiye ayrılırdı: Sâlih, gayr-ı sâlih. Sâlih kısmı mütâbaat yoluyla kuvvetlendirilip, sahîh-li-gayrihî denen bir mertebeye yükseltilecek amel edilir. Gayr-ı sâlih zayıfa da, merdûd denir.⁶⁴

Sahih hadis; "Şazz ve illetli olmayarak, isnadı Rasûl-i Ekrem'e veya sahabeden yahut daha sonrakilerden birine varıncaya kadar adâlet ve zabt sâhibi kimselerin yine kendileri gibi adâlet ve zabt sahibi kimselerden muttasıl senedlerle rivayet ettikleri hadistir."⁶⁵ Bu tanıma göre sahih kıraat ile sahih hadisin adâlet ve zabt sahibi râvilerin illetli ve şaz olmadan Hz. Peygamber'e muttasıl bir senedle nispet etmeleri konusunda ortak oldukları görülmektedir. Bununla birlikte sahih kıraatin tanımında yer alan bir yönüyle de olsa Arap dilinin gramerine uygun olmak ile kitabet bakımından Hz. Osman'a nispet edilen Mushafların resmi hattına aykırı olmamak kaydının kıraatin kendi hususiyetinden kaynaklanan ziyade olduğu zikredilebilir. Hatta Arap dilinin gramerine uygun olma şartına yersiz olduğu zikredilmiştir.⁶⁶

Ravi sayısına göre hadis çeşitleri:

Muhaddisler, hadisleri bu açıdan da sınıflamaya tabi tutarak önce ikiye ayırmışlar:

- 1) Mütevâtir hadisler.
- 2) Âhâd hadisler (mütevâtir olamayanlar).

Sonra, Âhâd hadisleri de tekrar üçe ayırmışlardır:

- a) Meşhur hadisler,
- b) Azîz hadisler,
- c) Ferd (Garîb) hadisler,⁶⁷

- 1) Mütevâtir Hadisler:

Mütevâtir haber, yalan üzerine ittifak etmeleri aklen mümkün olamayacak kadar çok sayıda râviler topluluğunun, her nesilde, kendileri gibi bir topluluktan alıp naklettiği, mahsûsâtla (beş duyu ile) ilgili haberlere denir.

⁶⁴ Mahmûd Tahhân, *Teyâsîr Mustalahî'l-Hadîs*, Mektebetu'l-me'arif, Riyad 1996, s. 33-67; İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usulü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2009, s. 90-114; Yavuz Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usulü*, STS. Yayınları, Ankara 2015, s. 258-269.

⁶⁵ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbnü's-Salâh*, thk. Nûreddîn İtr, Dâru'l-fikr, Dimeşk 2012/1433, s. 11-12.

⁶⁶ Abdurrahman Çetin, "Kur'an Kıraatlarına Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", *Marife*, Yıl: 2, Sayı: 3, kış 2002, s. 72.

⁶⁷ Zebîdî, Zeynuddin Ahmed bin Ahmed Abdillatif, *Sahih'i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim, DİB. Yayınları, Ankara: 1987, s. 101. (*Tecrid Mukaddimesi*).

Mütevâtir haber kesin bilgi ifâde eder. Tetkik ve tenkid dışıdır. Çünkü tevâtür yoluyla gelen haberin doğruluğundan hiç kimse şüphe edemez, aklen aksini düşünmek mümkün olmaz.⁶⁸

2) Âhad Hadîsler (Haber-i Vahid):

Vâhid (cemi âhâd) lügat olarak "bir" demektir. Binaenaleyh haberi vâhid tabiri de lügat açısından, "bir kişinin rivâyet ettiği hadîs" mânasına gelir. Ancak hadîs ıstılahı olarak, "haber-i vâhid, mütevâtir olmayan haber" demektir. Böyle olunca iki tarikden de gelse üç tarikden de gelse rivâyete, haber-i vâhid denir. Cemi olarak kullanınca ahbâr-ı âhâd denir. Hadislerin büyük bir bölümü tevâtür şartlarını taşımayan ahad hadislerdir. Hadis kitaplarımızı dolduran hadislerin hemen hemen hepsi bu anlamda ahad hadislerdir. Bir başka ifade ile hadis kitaplarımız ahad hadislerle doludur.⁶⁹

Haber-i vâhid; "Meşhur", "Aziz" ve "Garîb" olmak üzere üç kısma ayrılır.⁷⁰

Meşhur Hadis: Her tabakada (Sahâbî, Tâbiîn, Etbattâbiîn) râvi sayısı en az üç olan rivâyetlere denir. Bu tarif muhaddislere göredir. Fukahâ ise böyle bir hadîse müstefiz der. İki târikle rivâyet edilen hadîsler de müstefiz diyen fakîhler olduğu gibi müstefiz demek için dört târiki şart koşan fakîhler de olmuştur. İlk asırda bir tek târiki olsa bile sonradan ümmetin kabulüne mazhar olarak şüyû bulan hadîsler de lügat mânasına yakın olarak meşhur denmiştir.⁷¹

Yukarıdaki taksimata göre kıraat ve hadislerin benzer şekilde tasnif edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Kıraatların Süyûti ile teknik hadis kavramları kullanılarak sistematize edildiği ifade edilmiştir.⁷²

Bu temel özellikler yanında kaynaklarda Kıraat ve Hadis ilmini öğrenmek isteyenler için adâb ve hocalar için de ahlâktan söz edilmektedir.

Allah kelamı olan Kur'an'ı Kerim'e üstün bir edeb ve saygı gösterilmesi gerektiği muhakkaktır. Kur'an ve Kıraatleri öğrenecek talebe ile bunları öğretecek hocaya ait hususlar vardır. Talebe için saygı, kendisini ilimden men edecek güncel meşguliyetlerden uzak durmak, kötü düşüncelerden sakınarak kalbini hazır hale getirmek, hocasını bu işte liyakatli

⁶⁸ Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, s. 102; Tahhân, *Teysîr*, s. 19-20.

⁶⁹ Bkz. Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, s. 112.

⁷⁰ Tahhân, *Teysîr*, s. 22.

⁷¹ Tahhân, *Teysîr*, s. 23. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çakan, *Hadis Usulü*, s. 90-114; Yücel, *Hadis Usulü*, s. 139-174.

⁷² Dağ, "Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantiği ve Biçimi Üzerine-", s. 315. Krş. Bayraktutan, "Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler", s. 121.

kabul etmek, kendisini hocasından üstün görmemek, bu safhalardan sonra da hocanın huzuruna varıp tazim ve ihtiramla derse başlamalıdır. Hocasının talimi esnasında onun yüzüne bakmalı ve telaffuz keyfiyetini dikkatle takip ederek sema yoluyla dersi almalı, kendi kendine öğrenmeye çalışmamalıdır. Hoca için ilme karşı adap ve sorumluluğun başında güzel ahlak zikredilir. Hocanın öğrencilerine aktardığı bilgilere, tavsiye ve emirlerini öncelikle kendi hayatında uygulayarak güzel örnek olması esastır. Talebesinin ihtiyaçlarıyla ilgilenmeli, ona daima iyilikte bulunmalıdır.⁷³

Hadis ilminde de hadis öğrencisinin adâbı bahsinde iyi niyet (ihlâs), Hadis'i ehliinden almaya çalışmak, öğrendiğiyle amel etmek, hocaya saygı göstermek, arkadaşlarına yardımcı olmak, tedricî bir metotla çalışmak ve hadis usulüne önem vermek zikredilir. Hadis hocasının ahlakı ise, iyi niyet ve üstün ahlak sahibi olmak, haddini bilmek ya da ehliyete riayet, kendisinden daha ehil olana saygı göstermek, karıştırma ihtimali belirince hadis rivayetini ve okutmayı bırakma, hadise ve hadis meclislerine ehemmiyet verme, kitap yazmak ve öteki ilmî faaliyetlerde bulunmak olarak zikredilmektedir.⁷⁴ Âlimlerin tespit etmiş oldukları bu adâb ve ahlak kaidelerinin her iki ilimde müşterek olduğu görülmektedir.

Tanım, önem, konu, metot, gaye ve teknik açıdan karşılaştırdığımız kıraat ve hadis ilimlerinin pek çok yönden aralarında benzerlik olduğunu görmekteyiz. Bundan sonra kıraat ilminde önemli bir yeri olan on kıraat imamının hadis ilmi ile ilgili ilişkileri ve cerh-ta'dîl âlimlerinin onlar hakkında yapmış olduğu değerlendirmelere yer verilecektir.⁷⁵ Öncelikle cerh-ta'dîl ilmi hakkında özet bilgi verilecektir.

2. Cerh-Ta'dîl İlmi

Sözlükte "yaralamak, yarayı deşmek"⁷⁶ gibi anlamlara gelen cerh, terim olarak bir râvinin, tenkidi gerektiren bir kusurunu ortaya çıkarıp hem

⁷³ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, s. 74-78.

⁷⁴ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 47-51.

⁷⁵ Bu kısım I. Uluslararası Battalgazi multidisipliner çalışma kongresinde sunmuş olduğumuz "Cerh-Ta'dîl Eserlerinde On Kıraat İmamı Hakkındaki Değerlendirmeler", isimli tebliğimizin yeniden düzenlenmiş halidir.

⁷⁶ Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, *Muhtârü's-sihâh*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 2014/1435, s. 103; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru-sadr, Beyrut ts., c. II, s. 422; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 71.

kendisini hem de rivayetini reddetmek demektir.⁷⁷ Doğrulamak, düzeltmek ve adâletle hükmetmek⁷⁸ anlamındaki ta'dîl ise, bir râvinin adâlet sahibi olduğunu tespit edip rivayetini kabule değer görmektir.⁷⁹

Cerh-ta'dîl ilmi birtakım özel lafızlar kullanarak rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden râvilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseder.⁸⁰ Yani bu ilimle râvilerin doğruluk ve güvenilirlik yönlerinden durumları ortaya konur ve böylece naklettikleri hadis hakkında bir hüküm verilmiş olur.⁸¹

Cerh-ta'dîl ilminde şahıslar hakkında hüküm vermek söz konusu olması hasebiyle kişiler hakkında konuşmak, yani gıybet İslam'da yasaklanmış olmasına rağmen, cerh ve ta'dîlin dinin korunmasına yönelik hayır amaçlı bir bilimsel faaliyet olması dolayısıyla asla gıybet sayılamayacağı kabul edilmiştir.⁸²

⁷⁷ bk. Humeysî, Abdurrahman b. İbrâhim, *Mu'cemu ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, Dâru İbn Hazm, Cidde ts., s. 84; Nüreddin İtr, *Usûlü'l-cerh ve't-ta'dîl ve ilmu'r-ricâl*, Tab'atun muvesseâ, Dimeşk 1427/2007, s. 7; Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, MÜİFAV. Yayınları, İstanbul 2009, s. 48; Emin Âşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA.*, İstanbul 1993, c. VII, s. 394; Mehmet Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM. Yayınları, İstanbul 2012, s. 509.

⁷⁸ Râzî, *Muhtâr*, s. 372; İbn Manzûr, *Lisân*, c. XI, s. 430.

⁷⁹ bk. Humeysî, *Mu'cem*, s. 73; İtr, *Usûl*, s. 8; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 412; Âşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA.*, c. VII, s. 394.

⁸⁰ bk. Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Zekeriyya Umeyrât, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 2012/1433, s. 38; İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman el-Hanzali er-Râzî, *Takdimetü'l-ma'rife li kitâbi'l cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1952/1371, ب; Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l kütübî ve'l-fünûn*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabi, Beyrut ts., c. I, s. 582; Kannûcî, Ebî't-Tayyib es-Seyyid Sıddık Hasan Hân, *el-Hittâ fî zikri sıhâhi's-sitte*, thk. Ali Hasan el-Halebî, Dâru'l-ceyl, Beyrut ts., s. 150; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkid: Cerh ve Ta'dîl İlmi*, MÜİFAV. Yayınları, İstanbul 1997, s. 18; a.mlf., "Cerh ve Ta'dîl", *DİA.*, c. VII, s. 394.

⁸¹ Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, İFAV., İstanbul 2009, s. 82; M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s. 147; Mehmet Emin Özafşar, *Hadis İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2009, s. 36.

⁸² bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 38-39; İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, thk. Nüreddin İtr, Dâru'l-melâh, c. I, s. 44-46; Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsim ed-Dımaşkî, *Kavâ'idu't-tahdîs min funûni mustalâhil-hadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1987/1407, s. 113; M. Tayyip Okıç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 200; Cerhin gıybet olup olmadığı hakkında bk. Kadir Gürlü, "Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel Bir Katkı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV*, 2004, S. 3, ss. 33-48.

2.1. Münekkitlerin Kıraât İmâmları Hakkındaki Değerlendirmeleri

Ashabın Resulullah'tan kıraatı alış tarzları çeşitli idi. Onların arasında Hz. Peygamber'den bir kıraat alan olduğu gibi iki veya daha fazlasını alanlar da vardı. Sahâbîlerden kıraat öğrenen tabiûn ve etbâu't-tabîînin okuma tarzları da doğal olarak farklılık arz ediyordu. İşte bu farklı okuma tarzları daha sonraları da aynı şekilde devam etmiş ve bunun sonucu olarak da birbirinden farklı kıraat tarzları ortaya çıkmıştı. Bu kıraatleri okuyan kurrular, çeşitli İslam beldelerine dağılmışlar ve onların okudukları kıraatler de okuyucuların isimleriyle anılır olmuştur. Bu dönemde halkın, kıraatlerine rağbet ettiği kurrular arasında Abdullah b. Kesîr, Nâfi, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî gibi kıraat imamları vardı.⁸³ İmam, kıraat sahasında otorite ve güvenilir kimse demektir. Fakat esas itibarıyla bu tabirle Yedi veya On kıraatin kendilerine isnad edildiği kimseler kastedilir.⁸⁴ Kurra arasında bu on imamdan daha değerli, sayıca onlardan daha çok kurra bulunmasına rağmen, on imamla sınırlanmasının sebebi, imamlardan rivayet edenlerin çok olmasındandır. Kıraatlere olan ihtimam azalınca Mushaf hattına uygun düşen, hızı ve öğrenilmesi kolay olan kıraatlerle yetindiler. Müslümanlar sika ve sağlamlığı ile şöhret bulan kıraat talimine uzun süre hizmet eden, kendisinden kıraat öğrenmede ittifak edileni seçtiler, her şehirde bir imam kabul ettiler.⁸⁵ Bu on kıraat imamı ve haklarındaki değerlendirmelere aşağıda yer verilmiştir:

1. Nâfi, (Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebû Nuaym el-Leysî, v. 169/785): Medine Kıraat imamıdır. Kıraat ilmindeki otoritesi herkes tarafından kabul görmüş, İmam Mâlik (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) takdir ve tasvibini kazanmıştır. Arap dili ve hadis ilmine de vakıftır.⁸⁶ Ancak hadis alanındaki çalışmalarının sınırlı kaldığı anlaşılmakta ve herhangi bir rivayetinin *Kütüb-i Sütte'*de yer almadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) hadis rivayetinde onun için sika, Ebû Hâtim (ö. 277/890) sadûk ve sâlihu'l-hadîs terimlerini kullanmış, İbn Hibbân (ö.

⁸³ İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Muncidu'l-mukriîn ve mürşidu't-tâlibîn*, nşr. Ali b. Muhammed el-Umrân, Mekke 1419, s. 97-98; Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 159-160; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 118.

⁸⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, Emin yayınları, Bursa 2009, s. 299.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Muncid*, s. 96-97; Süyûtî, *el-İtkân*, s. 174; İsmail Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2016, s. 279; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, OTTO, Ankara 2016, s. 47, 49.

⁸⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 300.

354/965) biyografisine *es-Sikât*'ında yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî de (ö. 833/1429) sika ve sâlih değerlendirmesine katılmıştır. Ancak Ahmed b. Hanbel, "Kıraati alınır, hadiste önemi yoktur" değerlendirmesi yapmış, Nesâî ise (ö. 303/915) "zararı yok" demekle yetinmiştir.⁸⁷

2. İbn Kesîr, (Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî, v. 120/738): Mekke kıraat imamıdır. Tabiündandır. Sahâbeden Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Ebû Eyyûb el-Ensârî /ö. 49/669) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711) ile görüşmüştür. Az sayıda hadis rivayet etmiştir. İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.⁸⁸

3. Ebû Amr, (Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî, v. 154/771): Basra kıraat imamıdır. Kıraat ilminde hüccet kabul edilen ve İbn Mücâhid'in (ö. 324/926) *Kitâbü's-Seba*'sında kıraatinin kaideleri yazılı hale getirilerek özellikle bu ilimde diğer altı imamla birlikte meşhur olan Ebû Amr'ı, Yahyâ b. Maîn hadiste sika kabul ederken Ebû Hâtim er-Râzî onun hakkında "lâ be'se bih" (zararı yok, hadisi alınabilir) demekle yetinmiştir. Zehebî de (ö. 748/1348) rivayet ettiği hadislerin çok olmadığını söylemiştir. İbn Hibbân'a göre bu rivayetlerinin sayısı elli kadardır.⁸⁹

4. İbn Âmir, (Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî, v. 118/736): Şam kıraat imamıdır. Tabiündandır. Kendisi âlim, ârif, güvenilir ve doğru bir kimsedir.⁹⁰ İbn Âmir Kur'an kıraati konusundaki uzmanlığı yanında hadisle de meşgul olmuştur. İclî (ö. 261/875) ve Nesâî hadis rivayeti konusunda sika olarak nitelendirmiş, Zehebî de kendisi için "sadûk" terimini kullanmıştır. Hadiste sözüne itimat edilen bir râvi olduğu için başta Buhârî (ö.

⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1953/1372, c. VIII, s. 456; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-'asâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İSAM. Yayınları, İstanbul 1995, c. I, s. 241-247; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-mizân*, c. VII, s. 408; a.mlf., *Takrîb*, s. 558; Tayyar Altıkulaç, "Nâfi'b. Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 287-289; Abdulhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2014, s. 117.

⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VII, s. 53; Zehebî, *Ma'rife*, s. 197-203; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 302; Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr", *DİA*, İstanbul 1999, c. XX, s. 131-132.

⁸⁹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed, Dâiretu'l-me'arifi'l-Osmaniyye, 1973/1393, c. VI, s. 345-346; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1983/1403, c. VI, s. 408; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvame, Dâru'l-kalem, Beyrut 1991/1411, s. 660; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 94-97; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 303; Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 124-125.

⁹⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 305; Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 127.

256/870) olmak üzere İbn Mâce, Nesâî, Ebû Dâvûd, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi meşhur âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.⁹¹

5. Âsım, (Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî, v. 127/745): Kûfe kıraat imamıdır. Tabiûndandır. Sâlih ve güvenilir bir kimse idi.⁹² Âsım'ın kıraattaki tartışmasız güvenilirliğine karşılık hadisteki yeri hakkında değişik değerlendirmeler mevcuttur. Ebû Zür'a ve Ahmed b. Hanbel onu sika kabul ederken Ebû Hâtım sadûk olarak nitelendirmiş, hadisle ilgili ezberlerinin yetersizliğine ve ayrıca sika olmasına rağmen hadiste fazlaca hata yaptığına işaret edenler olmuştur.⁹³ Hadis alanında döneminin önde gelen muhaddislerinden okumuş, kendisinden Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Mübârek, Ebû Dâvûd, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe gibi meşhur âlim şahsiyetler de hadis almıştır. Hadis alanında Hafs b. Süleyman'dan daha fazla mutemet görülmüştür.⁹⁴ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır. Ancak Buhârî ve Müslim, Âsım'ın rivayetlerine mütâbaat⁹⁵ yoluyla yer vermişlerdir.⁹⁶

6. Hamza, (Ebû Umâre Hamzatü'bnü Habîb b. Umâre ez-Zeyyât el-Kûfî, v. 156/773): Kûfe kıraat imamıdır. Kendisi kıraat konusunda hüccet, Arap dilini iyi bilen aynı zamanda fıkıh ve hadiste de âlim bir kimse idi. Buhârî dışında *Kütüb-i Sitte* müellifleri onun rivayet ettiği hadislere eserlerinde yer vermişlerdir.⁹⁷ Hadis ilmiyle de meşgul olan Hamza b. Habîb Adî b. Sâbit, Amr b. Mürre, Hakem b. Uteybe, Habîb b. Ebû Sâbit ve Talha b. Musarrif'ten hadis rivayet etmiş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Cerîr b. Abdülhamîd, Şerîk b. Abdullah en-Nehâî, Muhammed b. Fudayl ve diğer tanınmış muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.⁹⁸ Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Abdullah el-İclî ve

⁹¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2008/1429, c. V, s. 156; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, c. V, s. 122, 123; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. V, s. 37; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 309; Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *DİA*, İstanbul 1999, c. XIX, s. 309.

⁹² İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fî Tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2006/1421, c. I, s. 315-317; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 306.

⁹³ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 13-14; İbn Hacer, *Lisân*, c. VII, s. 252; Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 475-476.

⁹⁴ Konu hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Çollak, *Asım Kıraati*, s. 20-22.

⁹⁵ Bir hadisin lafızlarına veya manasına uygun başka bir hadisin, öncekinin râvisinden ayrı biri tarafından tamamen veya kısmen aynı senedle rivayet edilmesi; böylece bu iki hadis ve râvinin birbirini desteklemesine denir. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâkı Sözlüğü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2009, s. 228.

⁹⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. VI, s. 487; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, c. VI, s. 340-341; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VII, s. 256; Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 130.

⁹⁷ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 309.

⁹⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. III, s. 52; Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 131.

Ahmed b. Hanbel hadis alanında Hamza'yı sika kabul ederken Nesâî onu "zararı yok" diye nitelendirmiş, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî ise "sadûk" olduğunu, ancak hâfızasının iyi olmadığını ileri sürmüştür. Zehebî, Hamza'nın rivayet ettiği seksen kadar hadisin bilindiğini, bunların hasen seviyesinden daha aşağı derecede bulunmadığını belirtmiştir.⁹⁹

7. Kisâî, (Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdullah el-Kisâî, v. 189/805): Kûfe kıraat imamıdır. Kıraat ilminin yanında Arap dili ve edebiyatı ile şiiirde uzmandı. Güzel ahlak sahibi, cömert bir insandı.¹⁰⁰ İbn Hibbân "مستقيم الحديث" (rivayetleri sağlam)¹⁰¹ lafzıyla değerlendirmiştir.¹⁰²

8. Ebû Ca'fer, (Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'Ka' el-Mahzûmî el-Medenî, v. 130/748): Medine kıraat imamıdır. Tabiûndandır. İbadete düşkün, sâlih, hayırsever ve güzel Kur'an okuyan bir kimse idi. Hadis konusunda da âlim olan Ebû Ca'fer, sahâbeden bazılarından hadis rivayet etmiştir.¹⁰³ Fazla hadis rivayet etmeyen Ebû Câ'fer'i İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn ve Nesâî sika olarak değerlendirmiş, İbn Hibbân onun biyografisine *es-Sikât*'ında yer vermiştir. Mâlik b. Enes de ondan "sâlih kişi" diye söz etmiş, Ebû Hâtim er-Râzî ise kendisinden rivayet ettiği hadislerin delil olarak kullanılabileceği (sâlihu'l-hadîs) görüşünü belirtmiştir.¹⁰⁴

9. Ya'kûb, (Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî, v. 205/821): Basra kıraat imamıdır. Kur'an, Arap dili ve fıkıh alanında zamanının önde geleni idi. Zühd ve takva sahibi, güvenilir bir kimse idi.¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim er-Râzî, Ya'kûb'u sadûk olarak değerlendirmiş, İbn Hibbân ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir. Ancak İbn Sa'd, Ya'kûb'un küçük yaşta karşılaştığı bazı kimselerden hadis rivayet ettiğini belirterek bu tür rivayetlerine güvenilemeyeceğini söylemiştir. Ebû Hâtim, Ya'kûb'un

⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. III, s. 210; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VI, s. 228; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 179; Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 378; Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 511-513.

¹⁰⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. VI, 268; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî", *DİA*, İstanbul 2002, c. XXVI, s. 69-70; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 311.

¹⁰¹ Ahmet Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İFAV., İstanbul 1998, s. 138.

¹⁰² İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VIII, s. 458.

¹⁰³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. VIII, s. 353-354; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 312-313.

¹⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. IX, s. 285; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. V, s. 543-544; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 629; Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 350; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Ca'fer", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 116.

¹⁰⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. VIII, s. 399-400; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 314.

Kur'an'daki kıraat ihtilâflarını, onların illetlerini ve nahivle ilgili farklı görüşleri iyi bildiğini söyler.¹⁰⁶

10. Halef'ül-Âşir, (Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî, v. 229/844): Kûfe kıraat imamıdır. Âlim, zâhid ve güvenilir bir kimse idi. Kendisi aynı zamanda hadis âlimidir. Ders okutmaya önce Kur'an talebelerinden başlar, daha sonra hadis öğrencileriyle ilgilenirdi. Döneminin Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Süleym b. Îsâ gibi önde gelen hadisçilerinden hadis dinlemiş ve almış, kendisinden de Ebû Zür'â er-Râzî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî, Ahmed b. Ebû Hayseme, Ahmed b. Hanbel ve İdrîs b. Abdulkerîm el-Haddâd hadis rivayet etmişlerdir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Müslim ve Ebû Dâvûd eserlerinde onun rivayet ettiği hadislere yer vermişlerdir.¹⁰⁷ Yahyâ b. Maîn ile Nesâî'nin sika kabul ettikleri Halef hakkında Ahmed b. Hanbel de aynı değerlendirmeyi yapmakla birlikte Ubeyy b. Meymûn'dan naklettiği rivayetleri kabul etmemiş, İbn Hibbân ise onun biyografisine *es-Sikât*'ında yer vererek kıraat alanındaki ilmine ve sağlam hadis hâfızlarından biri olduğuna işaret etmiştir. İbn Hacer de Halef'in sünnete bağlı güvenilir bir âlim olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸

Cerh-ta'dîl eserlerindeki değerlendirmelere göre münekkithlerin kıraat imamları hakkında sika ve sadûk gibi ta'dîl ifadelerini kullandıkları görülmektedir. Bununla birlikte bazı kıraat imamları hakkında "rivayette hata yapma" gibi tenkitler de görülmektedir. Bu bağlamda Fatih Çollak'ın İmam Âsım'ın râvisi Hafs hakkında yapmış olduğu değerlendirmeyi burada zikretmenin önemli olduğunu düşünüyoruz: "Hafs kıraatte imam ve güvenilir bir râvi olmasına karşılık hadis rivayetinde aynı sağlamlık ve makbüllüğe sahip değildir. Ancak onun hadis ilmi açısından cerhe uğramış olması, kıraat râviliğindeki güvenilirliğine mani değildir. Cerh-Ta'dîl ilminin önde gelen uzmanları onun hadiste rivayeti kabul edilmeyen biri olmasında müttefik iken kıraatteki güvenilirliğinde de ittifak etmiş görünmektedirler. Bu durum bizi kıraat rivayeti ile hadis rivayetini kesinlikle birbirinden ayrı mütalaa etmemiz gerektiği neticesine götürmektedir. Ayrıca hadis ve kıraat ilimlerinin râvilerinden bahseden ricâl âlimlerinin, aynı kişideki fazilet ya da kusuru bir arada zikretmeleri, onların dürüst, ahlaklı davranışının ve ilmi tarafsızlıklarının

¹⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. IX, s. 204; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. IX, s. 283; Tayyar Altıkulaç, "Ya'kûb el-Hadramî", *DİA.*, İstanbul 2013, c. XLIII, s. 282.

¹⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. III, s. 196-197; Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *DİA.*, İstanbul 1997, c. XV, s. 237; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 315; Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 141.

¹⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. III, s. 372; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VIII, s. 228; Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", c. XV, s. 237.

bir belgesi niteliğindedir.¹⁰⁹ Bizim için burada zikredilmesi gereken bir diğer önemli husus ise kıraat imamlarının hadis ilmiyle de ilgilendikleri, hadis rivayetinde bulduklarıdır. Her ne kadar rivayetleri az olsa bile hadis kitaplarında yerlerini almışlardır. Bu da kıraat-hadis ilmi arasında önemli bir irtibatın olduğunu göstermektedir.

Münekkitlerin uyguladığı bu isnad tenkit sisteminin, hem eleştirenler hem de eleştiriye uğrayanlar açısından olumlu ve olumsuz insanî özellikleri bünyesinde barındıran ve göreceli/değişken kanaatler taşıyan yeni değerlendirme ve gelişmelere açık dinamik bir sürecin ifadesi biçiminde algılanmasının gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁰ Nitekim münekkitlerin bir râvi hakkında farklı hükümler vermesi keyfî olmayıp, bir münekkidin bilmediğini diğerinin biliyor olmasından veya aynı münekkidin bir şahıs hakkında değişik zamanlarda farklı bilgiler elde etmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer sebep ise, tenkit hususunda titizlik açısından hadis münekkitlerinin farklı tavır içinde bulunmalarıdır.¹¹¹ Zira râviler hakkında verilen hüküm içtihadîdir. Nasıl ki fukahâ içtihat ederek farklı hükümlere ulaşmışlarsa münekkitler de ricâl hakkında verdikleri hükümlerle farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.¹¹²

Yukarıdaki değerlendirmelere göre burada zikredilmesi gereken bir diğer husus ise şöyledir: Râvi tenkidinde bulunan münekkitlerin durumuyla ilgili olarak üç grubun karşımıza çıktığını belirtmemiz gerekir. Bunlardan ilki tenkitlerinde müteşeddid (katı/sert) olanlar: Bu münekkitler cerhte katı bir tavır sergilerler. Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ve Cûzcânî (ö. 259/873) bu grupta zikredilen münekkitlerdendir. İkinci grup münekkitler ise tenkitlerinde mütesâhil (gevşek) olanlardır. Bu gruptakiler öncekilerin zıddı bir tavır ortaya koymuşlardır. Tirmîzî (ö. 279/892), Hâkim (ö. 405/1014), Beyhâkî (ö. 458/1066) bu grupta zikredilen münekkitlerdendir. Üçüncü bir grup ise tenkitlerinde mu'tedil olanlardır. Bu gruptakiler birinci ve ikinci grup arasında orta bir yol tutarlar. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Zür'a (ö. 264/878) ve İbn Adî (ö. 365/976) bu grupta

¹⁰⁹ Çollak, *Âsım Kıraati*, s. 22.

¹¹⁰ Osman Güner, "Ricâl Tenkidi Sisteminin Temel Karakteristiği ve Aktüel Değeri", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. 2, S. 1, Yıl 2004, s. 134, 137.

¹¹¹ Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 21; Abdülaziz Ahmed el-Câsim, "Davâbitu ehlü'l-cerh ve't-ta'dil fi takdîmî'r-ruvât ba'dihim 'alâ ba'd", *Mecelletu Câmi'ati'l-Melik Su'ûd*, 1426/2005, S. 18, ss. 459-491.

¹¹² bk. Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Yeni Usul-i Hadis*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, çev. İbrahim Canan, Silm Matbaası, İzmir 1982, s. 56; Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 21; Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği*, Sır Yayıncılık, Bursa 2005, s. 165.

zikredilen münekkitlerdendir.¹¹³ Buhârî de (ö. 256/870) cerh ve ta'dilde mu'tedil (mütevassıt) kabul edilir.¹¹⁴ Bu bağlamda kıraat imamlarından İmam Âsım'ın Ebû Hâtım tarafından tenkit edildiği müşahede edilmektedir. Ebû Hâtım de cerh etmede sert, tevsik etmede sıkı davranan imamlardan kabul edilmiştir. Bu kategoride olan âlimler şayet bir kimseyi tevsik ederlerse onun güvenilir kılmasına itibar edilir. Ancak birisini zayıf kılarlarsa bu konuda uzman başka cerh-ta'dil âlimleri muvafakat ediyor, hiç kimse de bu şahıs hakkında olumlu bir şey demiyorlarsa bu durumda o kişi zayıf kabul edilir.¹¹⁵

İmam Âsım'dan Buhârî ve Müslim'in mütâbaat olarak rivayet ettikleri görülmektedir. Her iki musannifin eserlerine aldıkları hadis ve râviler için çeşitli şartları vardır. Bazı âlimler Buhârî ve Müslim gibi musanniflerin şartlarını tespit etmeye çalışmışlardır. Makdisî (ö. 507/1113) *Kütüb-i sitte* müelliflerinin şartlarını incelediği eserinde, Buhârî ve Müslim'in râvilerde aradıkları şartları şöyle açıklamıştır: "Buhârî ve Müslim, meşhur bir sahâbiye varıncaya kadar râvilerinin sika olduklarında ittifak edilen hadisleri rivayet etmişlerdir. Râvilerin sika olması hususunda münekkitler arasında ihtilaf bulunmamalı ve hadisin isnadı da muttasıl olmalıdır."¹¹⁶

Hâzımî de (ö. 584/1188) hadis imamlarının, hadisini rivayet ettikleri râvinin şeyhiyle münasebetini göz önünde bulundurarak hadisleri değerlendirdiklerini belirtmiştir. Hâzımî bu nedenle râvileri beş tabakaya ayırmıştır. Birinci tabakaya adâlet ve zabt açısından eksiksiz olan ve aynı zamanda hocalarıyla uzun süre birarada bulunan râvileri yerleştirmiş ve bunu Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahih*'indeki şartı olarak ileri sürmüştür. Müslim'in hadislerini rivayet ettiği ikinci tabakaya giren râviler ise hocalarıyla az bir süre

¹¹³ Zehebî, "Zikru men yu'temedu kavluh", *Erbe'u resâil*, haz. Abdulfettâh Ebû Gudde, Haleb: Mektebül-matbû'ati'l-İslâmiyye, 1990/1410, s. 172; a.mlf., *el-Mûkizâ fi ilmi mustalahi'l-hadis*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-matbu'âti'l-İslâmiyye, Haleb 1985, s. 83-84; Sehâvî, "el-Mütekellimûn fi'r-ricâl", *Erbe'u resâil*, s. 138 vd.; Muhammed b. Abdullah Hebdân, *ed-Derârî'l-meknûne fi'l-emâkinî'l-mensûre*, Dâru'l-âsime, Riyad 1995/1416, s. 40; Talâl Ömer, "Lemhetun min kavâ'idî'l-muhaddisîn fi'l-cerh ve't-ta'dil", *Mecelletun el-mecme'u'l-fıkhi'l-İslâmî*, Yıl 2, S. 3, Mekke 1989/1409, s. 43.

¹¹⁴ Zehebî, "Zikru men yu'temedu kavluh", *Erbe'u resâil*, s. 172; Hâyik, Mus'ab b. Atâullah, *el-İmâmu'l-Buhârî ve menhecuhu fi'l-cerh ve't-ta'dil*, Fehresetu Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, Riyad 2009/1430, s. 81, 84.

¹¹⁵ Sehâvî, "el-Mütekellimûn fi'r-ricâl", *Erbe'u resâil*, s. 138-144.

¹¹⁶ Ebî'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1984/1405, s. 17-18; İbn Hacer, *Tağlik*, c. V, s. 423; İbrahim Muhammed el-Batâvî, "Li'l-Buhârî ve ricâlû'l-hadis 'indena min hasâisi'l-ümmeti'l-İslâmiyye", *el-Minhâcü'l-ilmî*, s. 43; İbrahim Canan, "Kütüb-ü Sitte İmâmlarının Şartları", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Dergisi*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1979, s. 105.

görülebilmüş ve adâlet ile zabt bakımından birinci tabakada yer alan râvilerden aşağı derecede olan şahıslardan oluşmaktadır. Buhârî bazen ikinci tabakanın ricâlinden de rivayet etmiştir.¹¹⁷ Bir hadisi ferd ve garîb olmaktan kurtaran mütâbaat ve şâhidin sahih olması şart olmayıp çok zayıf olmaması yeterlidir. Râviler değerlendirilirken muhaddislerin kullandığı “Hadisleri ihticâc için yazılır” ve, “Hadisleri i’tibar için yazılır” gibi ifadelerle hadisi sahih olmamakla birlikte i’tibarda kullanılabilen değerinde olan râviler kastedilir.¹¹⁸

Râvî hakkında farklı değerlendirmelerin muhtemel sebepleri arasında şu hususlar zikredilmektedir:

1. Münekkitlerin adâlet ve zabt konusunda benimsedikleri farklı değerlendirme esasları. Örneğin Ehl-i bid’at râvîlerin rivâyetlerinin kabûl edilip edilmeyeceği, devlet yöneticileriyle yakın ilişkiler kurmanın cerh sebebi olup olmayacağı, rivâyette teferrüd etmenin cerh sebebi olup olmayacağı, ne kadar hata yaptığında râvînin zabtının zayıf olduğuna hükmedileceği gibi konularda benimsenen teorik yaklaşımlar, tabîi olarak râvîler hakkında farklı hükümde bulunmayı da beraberinde getirmiştir.

2. Değerlendirilen râvînin hadis konusundaki ehliyetine tesir eden bir durumun meydana gelmesi. Bir münekkidin bir râvînin güvenilirliği hakkında vereceği hüküm, ulaştığı rivâyetler ve râvî hakkında elde ettiği malumata göre şekillenmektedir. Bir râvînin zabtında veya hadis rivâyetinde bulunduğu kitabında meydana gelen bir değişim farklı değerlendirmeleri de gündeme getirmiştir. Zabtı veya kitabı kusurlu hale gelmeden önce râvîyi değerlendiren münekkit onun sika olduğuna hükmederken; mezkûr unsurların kusurlu hale geldiği dönem sonrası râvî hakkında hükümde bulunan münekkit onu cerh edecektir.

3. Münekkitler tarafından değerlendirmeye konu olan rivâyetlerin farklı olması. Örneğin bir münekkit bir râvîyi hafızasından rivâyette bulunduğu nakillere göre değerlendirirken diğer münekkit onu kitabından naklettiği hadislere göre değerlendirir. Râvînin zabtının zayıf, kitabının sağlam olduğu durumda zabtından naklettiği hadisleri esas alarak değerlendirmede bulunan münekkit zayıf; kitabından yaptığı rivâyetleri baz alan münekkit ise güvenilir hükmünü verecektir.

¹¹⁷ Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osman b. Hâzîm el-Hâzîmî el-Hemedânî, *Şurûtu eimmeti'l-hamse*, (*Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* içinde), ss. 58-60; Mehmet Dilek, *Hadis Tahrir Şartları Açısından Kütüb-i Sitte*, İstanbul: İpek Yayınları, 2009, s. 87-88.

¹¹⁸ Salahattin Polat, “Mütâbaat”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 180-181.

4. Bir münekkidin diğer münekkidin tespit edemediği bazı kusurları tespit etmesi, râvî hakkında ziyâde bilgiye sahip olması. Münekkidin, râvînin rivâyetlerini yeniden inceleyerek diğer münekkidin tespit edemediği bazı kusurları belirlemesi râvî hakkında farklı bir değerlendirmede bulunmasına sebep olacaktır.¹¹⁹

Sonuç

Nakle dayalı bir ilim olan ve İslâmî ilimlerin içerisinde ortaya çıkışı bakımından önceliğe sahip olan Kıraat İlmi, Kur'an'ın nüzulüyle birlikte ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in Kur'an gerçeklerini açıklamak, onları anlatmak veya te'kid etmek veya Kur'an'ın sadece işaretle yetindiği konuları iyice belirtmek (tafsil) veya Kur'an'ın belli bir hüküm koymadığı hususları dini bir hükme bağlamak için söylediği sözler olan Hadis ilmi Kur'an ile birlikte İslami ilimlerde temel metinlerdir.

Kıraat ve hadis ilminin konu, yöntem, teknik ve gaye açılarından aralarında benzerliklerin olduğu görülmektedir. Her iki ilimde temel inceleme alanı olarak senedin yer aldığı görülmektedir. Kıraat ve hadislerin isnad zinciriyle nakledildiği ve nakil esaslı ilim dalları olduğu görülmektedir. Yine her iki ilim dalının da İslam dininin temel kaynaklarını muhafaza etme bakımından önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Kıraat ve Hadis ilminin Kur'an'ı tefsir etmede önemli olduğu görülmektedir. Öğretim metodu açısından her iki ilmin de semâ ve arz usulünü kullandığı müşahede edilmiştir. Bu iki usulün ilim alma yollarının en muteberi kabul edildiği ifade edilmektedir. Bunun yanında hadis ilminde farklı öğrenim ve öğretim yolları bulunmaktadır. Ancak bu usuller kıraat ilminin özel durumundan dolayı kullanılmamıştır.

Kıraatlar sıhhat bakımından sahih ve gayri sahih diye iki kısma ayrılmıştır. Sahih kıraatlar, mütevatir ve meşhûr, gayri sahihler ise ahâd, şaz, müdrec ve mevzu olarak taksim edilmiştir. Hadis usûlünde ise sıhhat durumuna göre veya hüküm açısından hadîsler sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Muhaddisler, hadîsleri ravi sayısına göre sınıflamaya tabi tutarak mütevatir ve âhâd hadîsler olmak üzere ikiye sonra da âhad hadîsleri de meşhur, azîz ve ferd (Garîb) hadîsler olmak üzere tekrar üçe ayırmışlardır. Yani hadis ve kıraatların benzer ıstılahlarla çeşitli kısımlara ayrıldığı ortaya çıkmaktadır. Kıraat ilminin bu ıstılahları hadis ilminden aldığı

¹¹⁹ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2015, s. 442-443.

zikredilmektedir. Her ne kadar bu kavramları mezkûr ilimden alsa da ve bazı kavramlarda bir benzerliğin olduğu müşahede edilse de bu kavramların diğer ilimden farklılaştığı da görülmektedir. Yine kıraat ve hadis ilmini öğrenmek isteyenler için adâb ve hocalar için de müşterek ahlâk kurallarından kaynaklarda söz edilmektedir.

On kıraat imamının hadis rivayet ettikleri, hadisle meşgul oldukları görülmektedir. Münekkitler tarafından mezkûr imamlar hakkında genel itibariyle ta'dîl ifadeleri olmakla birlikte zabt açısından bazı tenkitlerin olduğu görülmektedir. Bunu da beşer olmanın doğal bir sonucu olarak görmek gerekmektedir. Yine burada zikredilmesi gereken bir diğer husus bahsi geçen bu imamların kıraat ilminde öne çıkmalarıdır. Yani bu âlimler bütün meşguliyetini bu alana hasretmişlerdir. Arap dili ve Hadis gibi diğer ilimler onlar için belki ikinci planda kalmıştır. Bu sebeple hadis ilmi gibi teknik bir ilimde bazı hataların ortaya çıkması da imkân dâhilindedir.

Kaynakça

- Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Budûru'z-zâhire fi'l-kıraati'l-aşri'l-mütevâtire*, Dâru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Akdemir, Mustafa Atilla, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2015.
- Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Amr", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, ss. 94-97.
- _____, "Ebû Ca'fer", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 116.
- _____, "Halef b. Hişâm", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 237.
- _____, "Hamza b. Habîb", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, ss. 511-513.
- _____, "İbn Âmir", *DİA*, İstanbul 1999, c. XIX, s. 309.
- _____, "İbn Kesîr", *DİA*, İstanbul 1999, c. XX, ss. 131-132.
- _____, "Kisâî", *DİA*, İstanbul 2002, c. XXVI, ss. 69-70.
- _____, "Nâfi'b. Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, ss. 287-289.
- _____, "Ya'kûb el-Hadramî", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIII, ss. 282.
- Âşıkutlu, Emin, *Hadîste Ricâl Tenkidi: Cerh ve Ta'dîl İlmî*, MÜİFAV. Yayınları, İstanbul 1997.
- _____, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 394.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2009.
- Bayraktutan, Osman, "Kıraatlerin Tevatürü Bağlamında Tenkid Meselesi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Aralık 2014, ss.
- _____, "Tevatür Kavramını Kullanan İlimler", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, Haziran 2019, ss. 91-135.

- Birşik, Abdulhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmi'u'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi sallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Şu'ayb Arnaût vd., er-Risâletu'l-âlemiyye, Beyrut 1432/2011.
- _____, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebîr*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2008/1429.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yayınları, Ankara 2011.
- Çakan, İsmail Lütîfi, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.
- _____, *Hadis Usulü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, *Hadis-Sünnet Üzerine Tartışmalar ve Değerlendirmeler*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2015.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Emin yayınları, Bursa 2009.
- _____, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- _____, "Kur'an Kıraatlarına Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", *Marife*, Yıl: 2, Sayı: 3, kış 2002, ss. 65-106.
- Çollak, Fatih, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Asum Kıraati*, Üsküdar Yayınevi, İstanbul 2006.
- Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM. Yayınları, 2011.
- _____, "Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 56 (Yaz 2013), ss. 311-324.
- _____, "Kıraat İlminde Şaz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 7, Sayı. 2, Güz 2007, ss. 85-112.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, *Tefsir Usulü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2012.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm, *İbrâzu'l-me'anî min hirzi'l-emânî fi'l-kıraati's-seb'*, thk: İbrahim Atve İvaz, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Kahire 1402/1981.
- Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM. Yayınları, İstanbul 2012.
- Gülle, Sıtkı, "Kıraatlerde Tevatür Olgusu", *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi, Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, DİB. Yayınları, Ankara 2015, ss. 71-77.
- Gürler, Kadir, "Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel Bir Katkı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV*, 2004, S. 3, ss. 33-48.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Zekerîyya Umeyrât, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2012/1433.

- Hâyik, Mus'ab b. Atâullah, *el-İmâmu'l-Buhârî ve menhecuhu fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Fehresetu Mektebetu'l-Melik Fahd el-Vataniyye, Riyad 2009/1430.
- Hebdân, Muhammed b. Abdullah *ed-Derârî'l-meknûne fi'l-emâkini'l-mensûre*, Dâru'l-'âsime, Riyad 1995/1416.
- Humeysî, Abdurrahman b. İbrâhim, *Mu'cemu ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, Dâru İbn Hazm, Cidde ts.
- Itr, Nûreddin, *Usûlü'l-cerh ve't-ta'dîl ve ilmu'r-ricâl*, Tab'atun muvesseâ, Dimeşk 1427/2007.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1953/1372.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tadvîhi nuhbeti'l-fiker*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, Riyad 2001/1422.
- _____, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvame, Dâru'l-kalem, Beyrut 1991/1411.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed, Dâiretu'l-me'arifi'l-Osmaniyye, 1973/1393.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru-sadr, Beyrut ts.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, thk. Nûreddin Itr, Dâru'l-melâh ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtu'l-kübra*, Dâru Sadr, Beyrut 1968.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Muncidu'l-mukriin ve mürşidu't-tâlibîn*, nşr. Ali b. Muhammed el-Umrân, Mekke 1419.
- _____, *Ğayetü'n-nihâye fi Tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2006/1421.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbnü's-Salâh*, thk. Nûreddin Itr, Dâru'l-fikr, Dimeşk 2012/1433.
- Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, *Kur'an'ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kurâati*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, *Kur'an Tilavetinin Esasları*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2018.
- Karahan, Abdullah, *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği*, Sır Yayıncılık, Bursa 2005.
- Kannûcî, Ebî't-Tayyib es-Seyyid Siddık Hasan Hân, *el-Hittâ fi zikri shâhi's-sitte*, thk. Ali Hasan el-Halebî, Dâru'l-ceyl, Beyrut ts.

- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsim ed-Dımaşkî, *Kavâ'idu't-tahdîs min funûnî mustalâhil-hadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1987/1407.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, Dâru ihyâi't-turâsî'l-Arabi, Beyrut ts.
- Kılıç, Mustafa, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşerî Örneği*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2015.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstihlaları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- Köktaş, Yavuz, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, STS. Yayınları, Ankara 2015, s. 258-269.
- Maşalı, Mehmet Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, OTTO, Ankara 2016.
- Okiç, M. Tayyip, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Ömer, Talâl, "Lemhetun min kavâ'idî'l-muhaddisîn fi'l-cerh ve't-ta'dîl", *Mecelletun el-mecme'u'l-fıkhî'l-İslâmî*, Yıl 2, S. 3, Mekke 1989/1409.
- Önen, Hacı, *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017.
- Özaşar, Mehmet Emin, *Hadis İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2009.
- Özbek, Ömer, "İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatlerin Mütevatirliği Meselesine Bakışı", *Bilimnâme*, XXXVI, 2018, 2, ss. 555-586.
- Pilgiri, Muhammed, *Kıraat İlmünde İsnad Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Polat, Salahattin, "Mütâbaat", *DİA.*, İstanbul 2006, c. XXXII, ss. 180-181.
- Ragıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, tah: Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, *Muhtârü's-sihâh*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 2014/1435.
- Sarı, Mehmet Ali, "Âsım b. Behdele", *DİA.*, İstanbul 1991, c. III, ss. 475-476.
- Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, çev. M. Yaşar Kandemir, İFAV., İstanbul 2009.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, Haz. Şuayb el-Arnâvut-Mustafa Şeyh Mustafa, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 2008/1429.
- Şeref el-Kudât, *Yeni Bir Yöntemle Hadis İlimleri ve Usûlü*, çev: Halil İbrahim Doğan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018.
- Tahhân, Mahmûd, *Teysîr Mustalahî'l-Hadîs*, Mektebetu'l-me'arif, Riyad 1996.

- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevdu'ti'l-ulûm*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1985/1405.
- Turhan, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2015.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV. Yayınları, Ankara 2018.
- Ünal, Mehmet, "Kıraat Kriterleri Bağlamında Kıraatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", *Milel ve Nihal, İnanç-Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 8, Sayı 3, Aralık 2011, ss. 77-114.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İFAV., İstanbul 1998.
- _____, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2013.
- Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, İFAV. Yayınları, İstanbul 1996.
- Zebîdî, Zeynuddin Ahmed bin Ahmed Abdillatif, *Sahih'i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercesmesi ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim, DİB. Yayınları, Ankara: 1987, s. 101. (*Tecrîd Mukaddimesi*).
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-'asâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İSAM. Yayınları, İstanbul 1995.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1983/1403.
- _____, "Zikru men yu'temedu kavluh", *Erbe'u resâil*, haz. Abdulfettâh Ebû Gudde, Haleb: Mektebü'l-matbu'ati'l-İslâmiyye, 1990/1410.
- _____, *el-Mûkizâ fî ilmi mustalahi'l-hadis*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-matbu'âti'l-İslâmiyye, Haleb 1985.
- Zerkânî, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-kur'an*, Mısır trs.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1376/1957.